

Häxörterna kring Lygnern

Jan Kuylenstierna har ett brinnande intresse för häxörterna kring sjön Lygnern på gränsen mellan Halland och Västergötland. Två av de tre svenska arterna finns här och Jan har koll på alla lokaler. Kirke verkar ha tagit honom i sitt våld!

JAN KUYLENSTIERNA

Circaeorna äro egentliga skuggväxter; deras spåda byggnad tål icke att utsättas för solens strålar. De älska skogens skugga och en mullrik mark, äro genom sina krypande rötter sällskapliga, och uppträda mest med talrika stånd. Deras känslighet för ljuset visar sig i den olika riktning, som deras blad och grenar kunna antaga efter dettas olika styrka. Under mognaden sänka sig blomskaften; de äro, liksom bladen, ledade till axeln.

C. F. Nyman 1868

Häxörterna hör till familjen dunörtsväxter Onagraceae och representeras i Sverige av de tre arterna dvärghäxört *Circaea alpina*, mellanhäxört *C. ×intermedia* och stor häxört *C. lutetiana*. Släktnamnet är en latiniserad form av Kirke, som i grekisk myt var en trollkvinna med stora kunskaper om växternas magiska verkan.

De tre häxörterna

Dvärghäxört (figur 1) förekommer spridd i stora delar av Sverige och har i Halland noterats från 64 inventeringsrutor (5 × 5 km) och i Västergötland från 88 rutor. Kring Lygnern finns arten noterad från 13 lokaler.

Den stora häxörten är en sydlig art i Sverige och har i Halland noterats från nio rutor (varav endast två norr om Halmstad) och i Västergötland från bara två rutor. I Lygnernområdet finns inga kända lokaler.

Figur 1. Till vänster dvärghäxört i ett alkärr i bokskogen vid Bredvik i Fjärås. Till höger mellanhäxört i en bäckravin på Borgudden i Fjärås. Mellanhäxörten är en hybrid mellan dvärghäxört och stor häxört. Den bildar inga mogna frukter utan förökar sig enbart vegetativt med sina krypande jordstammar. Foto: Jan Kuylenstierna.

Circaea alpina (left) and *C. ×intermedia* (right).

Figur 2. Utsikt från Geteberget över Dalboviken mot Borgudden. Foto: Jan Kuylenstierna.

Lake Lygnern (area 33 km²) lies on the border between the landscapes of Halland and Västergötland in south-western Sweden.

Mellanhäxörten har en utbredning som liknar den storas. Norr om Halmstad växer den dock ofta långt från förekomster av den stora häxörten men någon gång kan den växa tillsammans med dvärghäxörten. Den har i Halland noterats från 13 rutor (varav fem norr om Halmstad) och i Västergötland från tio rutor. Kring Lygnern finns arten nu noterad från 16 lokaler.

Lygnernområdet har en rik natur

Sjön Lygnern (figur 2) är en av de största sjöarna i västra Sydsverige och den sträcker sig från israndbildningen Fjärås bräcka i norra Halland till Sätilla i Västergötland. Sjön har på sina ställen ganska svårtillgängliga stränder där vildmarkskaraktären fortfarande finns bevarad. Runt sjön finns i dag fem naturreservat avsatta (Fjärås Bräcka, Gäddevik, Oxhagen, Tostakulla-Årenäs och Ramhultafallet) men betydande naturvärden saknar ännu skydd.

Floran har många intressanta inslag som till exempel frodiga murgrobestånd *Hedera helix* i ekkronorna, branter och rasmarker med kungsmyntha *Origanum vulgare*, trollsmultron *Drymocallis rupestris*, bergjohannesört *Hypericum montanum*, lundskafting *Brachypodium sylvaticum*, lundbräsma *Cardamine impatiens* och västkustros *Rosa elliptica* ssp. *inodora*, samt rika lundar med lundarv *Stellaria nemorum*, vippärt *Lathyrus niger*, vätteros *Lathraea squamaria* och mattor med ramlök *Allium ursinum*. På flacka sandstränder finns massförekomster av den rödlistade borstsäven *Isolepis setacea*.

Ett märkligt inslag är de rika förekomsterna av dvärghäxört och framförallt mellanhäxört.

Förekomsterna har under de senaste årens efterforskningar visat sig vara mer omfattande än man kunde ana. Dvärghäxörten kräver nästan alltid fuktig näringsrik mark som alkärr eller bäckraviner för att trivas. Den verkar också vara känslig för störningar.

På fuktig mark har skärmstarran *Carex remota* expanderat kraftigt de senaste åren och är nu en svår konkurrent till dvärghäxörten (figur 3). Mellanhäxörten däremot har inte lika höga krav på växtplatsen. Den trivs även på torrare mark som på krönet av ravinerna eller i strandgrus efter sjön. En annan expansionsart kring sjön är skogsbingel *Mercurialis perennis* som också i regel föredrar torrare mark.

Mellanhäxört kring Lygnern

De tre tidigaste beläggen av mellanhäxört kring Lygnernområdet är Fjärås 1921, Lygnern söder om Åskebacka 1964, och öster om Östra Öxared 1966. De två sista beläggen kan knytas till i dag kända lokaler (5 och 16) medan Fjärås 1921 är svårare att placera.

I dag är arten känd från 16 lokaler/områden (figur 4, tabell 2). Av dessa har sju tydlig sjökontakt. Några ger intryck av att vara relativt nyetablerade, till exempel 7, 8, 10 och 14. Bestånden sträcker sig sällan mer än någon meter över sjönivån som ligger 15 meter över havet. Det ser alltså ut som om bestånden etablerats genom sjötransport av rot- eller stambitar.

Lokalerna 3, 5, 12, 13 och 15 uppvisar väl etablerade bestånd i naturlig vegetation upp till 40 meter över havet.

Om dessa bestånd uppkommit när den stora häxörten under en gynnsam klimatperiod kan-

Figur 3. Skärmstarr tränger ut dvärghäxörten i ett alkärr. Foto: Jan Kuylenstierna.

Carex remota has increased much in recent years, and is now locally out-competing *Circaea alpina*.

ske var mycket vanligare i området kan vara möjligt för det saknas ju inte lämpliga biotoper. En intressant teori är att spridningen av mellanhäxört kanske även då skett med hjälp av sjön? Ett studium av sjöytans nivåförändringar skulle då kunna användas för att uppskatta när hybriden bildades. Ett uppslag för framtida studier.

Vid Ommaviken (16) växer mellanhäxörten väster om ett mindre bäckutlopp i en alridå efter stranden i en delvis brant stenslutning. Delar av stranden är starkt kulturpåverkade då sten och grenar tippats i brinken. Platsen är helt säkert identisk med den angiven på ovannämnda belägg från Åskebacka, som är otypiskt och först togs som stor häxört. Det stämmer väl med de starkt avvikande belägg som togs vid mitt besök 2005.

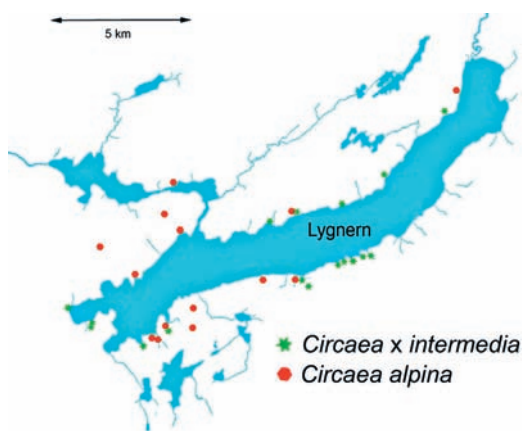
Arten uppträder här med exemplar som har ett mycket otypiskt utseende. De belägg som togs har en höjd på 65 cm och en starkt otypisk

äggformad bladform med rundad bas. Bladen når en längd av 11 cm och en bredd på 6 cm. En annan ovanlig karaktär är att den har många grenade blomstänglar.

Mellanhäxört i Nederländerna

Mellanhäxörten har sedan länge varit känd från en enda lokal vid Ratumsebäcken nära Winterswijk i Nederländerna. Vid inventeringar 2001 gjordes ett stort antal nyfynd av arten uppströms den gamla lokalen (van den Berg & te Linde 2002).

I Nederländerna är förhållandena när det gäller häxörternas utbredning de motsatta jämfört med kring Lygnern. Dvärghäxörten är här på gränsen till sin utbredning mot sydväst och mycket sällsynt. Stor häxört är däremot ganska vanlig och mellanhäxörten mycket vanlig efter bäcken, där det i dag inte går att finna någon dvärghäxört. Markerna efter bäcken är i dag ganska dränerade så lämpliga lokaler för dvärghäxörten saknas. Man tror istället att den kan ha funnits i ett lämpligare område uppströms, där hybriden kan ha uppstått och sedan spridits till bäcken. Närmaste fyndplatsen är idag belägen 50 km norrut.

Figur 4. Utbredning av dvärghäxört och mellanhäxört kring sjön Lygnern.

Localities of *Circaea alpina* and *C. xintermedia* in the Lake Lygnern area.

Litteratur

- Bertilsson, A., Aronsson, L.-E., Bohlin, A. m.fl. 2002. Västergötlands flora. – SBF-förlaget, Uppsala.
Georgson, K., Johansson, B., Johansson, Y. m.fl. 1997. Hallands flora. – SBT-förlaget, Lund.

Tabell 2. Lokalförteckning för mellanhäxört kring Lygnern.

Circaea xintermedia localities around Lake Lygnern.

1	Fjärås Bräcka. Vattenverket. 6375170/1282860; 15 m ö.h.	Ett rikligt bestånd i övre skvalzonen.
2	Borgudden öster Sjövik 6374710/1283690; 6374480/1283580 15–20 m ö.h.	Rikliga bestånd vid stranden inom skvalzonen och utefter mindre bäck mot söder.
3	Furuvik, bäckravinen 6373740/1285520; 6373650/1285500 15–20 m ö.h.	Mycket rikliga bestånd i bäckravinen och på torrare mark. Inga ex har noterats vid bäckutloppet eller efter stranden.
4	Gäddevik söder om vägen 6374372/1286272; 6374430/1286360 20–25 m ö.h.	Ett bestånd strax öster om skogsvägen i mindre våtmark och ett bestånd mellan vägen och granplanteringen.
5	Öxared efter gränsbäcken 6376091/1290936; 6376113/1291014 6376109/1291092; 6376120/1291233 20 m ö.h.	Ett flertal lokaler i gränsbäckens raviner. Inga ex. har noterats vid utloppet eller efter stranden.
6	Öxared söder om vägen 6375990/1291150; 40 m ö.h.	Ett isolerat bestånd i ett mindre skogskärr i bokskogen.
7	Rådal NV 6376700/1292380; 6376710/1292440 6376790/1292520; 6376830/1292600 6376840/1292670; 6376880/1292705 15 m ö.h.	Ett antal lokaler efter stranden, mestadels inom skvalzonen. Den växer här i klippsspringor, vid rotbaser och i strandgruset. Strandterrängen är här på många ställen brant med endast en smal strandremsa.
8	Rådal N 6376840/1292850; 6376870/1292920 15 m ö.h.	Arten växer här rikligt dels på kulturpåverkad mark och dels i alskog inom skvalzonen.
9	Tostared lövskogssluttning 6376940/1293210; 25 m ö.h.	Arten växer här isolerat i en stenig lövskogssluttning.
10	Tostared efter stranden 6377060/1293270; 6377000/1293250 15 m ö.h.	Här förekommer arten rikligt bland sten och buskage efter stranden inom skvalzonen. På ett ställe på kulturpåverkad mark tillsammans med parkslide <i>Fallopia japonica</i> .
11	Tostared bäckravín 6377070/1293480; 20–25 m ö.h.	Mellan skogsväg och bäck, nu starkt betespåverkad.
12	Buarås 6382080/1296260; 25–35 m ö.h.	Huvudbeståndet växer efter bäcken på ganska fuktig mark med al. Ett mindre bestånd finns längre ned på torrare mark. Ingen förekomst har noterats vid stranden.
13	Årenäs 6379700/1294000; 6379750/1294100 20–40 m ö.h.	I den SV delen av det norra reservatet efter den lilla bäcken och nordost därom. Verkar ej ha sjökontakt på något ställe.
14	Dagsnäs vid gränsen 6378740/1292480; 15 m ö.h.	Några få ex verkar ha etablerat sig i strandgruset nära gränsbäckens utlopp.
15	Fågelsång 6378490/1291090; 6378580/1291160 20–35 m ö.h.	Sydost Fågelsång växer arten efter en liten bäck men även på torrare mark upp mot Dansbacken. Enda säkra lokalen med både mellan- och dvärghäxört.
16	Ommaviken 6378120/1290140; 15 m ö.h.	Stenig strandvall, bitvis kraftigt kulturpåverkad. Beståndet är rikligt med exemplar med starkt avvikande utseende.

5) Arten växer här i en mycket rik bäckravín tillsammans med dunmossa *Trichocolea tomentella*, lundarv och strutbräken *Matteuccia struthiopteris*, men även i ravinens sluttningar på torrare mark.

7) I sjöbranterna nedanför vindkraftverket noterades även svartbräken *Asplenium trichomanes* och grov fjädermossa *Neckera crispa*.

16) Under Hallandsinventeringen har lokalen eftersökts förgäves. Ohlanders belägg i GB stämmer väl överens med de anmärkningsvärta stora exemplar med avvikande bladform som noterades under hösten 2005. Det torde därför inte råda någon tvekan om att detta är den gamla lokalen.

Tabell 3. Lokalförteckning för dvärghäxört *Circaea alpina* kring Lygnern.
Circaea alpina localities around Lake Lygnern.

1	Limmanäs 6373200/1284100 50 m ö.h.	Skogskärr.
2	Bredvik reservatet i väster 6374073/1285735 30 m ö.h.	Skogskärr i bokskogen.
3	Bredvik söder om vägen 6374019/1285926 30 m ö.h.	Fuktsvacka efter bäcken.
4	Bredvik norr om vägen 6374100/1285800 20 m ö.h.	Bäckravin mot Lygnern.
5	Gäddevik reservatet i öster 6374490/1286280 15 m ö.h.	I strandkärret söder Gäddeviken.
6	Gäddevik söder om vägen 6374290/1286750; 6374315/1286902 45–50 m ö.h.	I fuktsvackor och översilningsmark på nordsluttning mot Lygnern i ett kryptogamrikt område.
7	Gäddevik nordost 6375020/1287010 50 m ö.h.	I gamla skaltäkter i numera granplanterat område.
8	Öxared öster om Hoaresten 6376200/1290180 30 m ö.h.	Flera lokaler i skogskärr i bokskogen.
9	Öxared 6376203/1290987 20 m ö.h.	Alkärr.
10	Sätilla, Ekåsa 6382830/1296770; 6382911/1296662 15–40 m ö.h.	Utefter bäcken i gammal granskog. Ett delvis mycket frodigt bestånd.
11	Fågelsång 6378550/1291060 30–40 m ö.h.	Bäckravin tillsammans med mellanhäxört.
12	Fagared söder om vägen 6377840/1286670 35 m ö.h.	Litet alkärr i bokskogen.
13	Ryggaviken 6376330/1285180 25 m ö.h.	Bäckravin. Växer här huvudsakligen i en otypisk biotop på vägbanken ner mot bäcken. Mycket frodiga ex.

4) Arten växte här i många år men har nu ej kunnat återfinnas. I ravinen växer rikligt med skogsbingel och skärmstarr. Arten finns kvar i kärret 100 m sydväst (= lokal nr 2). Även på denna lokal har skärmstarr ökat kraftigt.

6) Arten växer här i ett känsligt nyckelbiotopområde omgiven av granplanteringar. Kryptogamfloran är mycket rik med bl.a. dunmossa, trollskägg *Thelephora penicillata* och rödgul trumpetsvamp *Cantharellus lutescens*.

Krok, T. O. B. N. & Almquist, S. 1994. Svensk flora. 27:e uppl., omarbetad av L. Jonsell och B. Jonsell. – Liber, Stockholm

Nyman, C. F. 1868. Utkast till svenska växternas naturhistoria 1–2. – Örebro.

Van den Berg, L.-J. & te Linde, B. H. 2002. Klein heksenkruid (*Circaea ×intermedia* Ehrh.), een algemene plant langs de Ratumse beek bij Winterswijk. – *Gorteria* 28: 32–35.

ABSTRACT

Kuylenstierna, J. 2007. Häxörterna kring Lygnern. [*Circaea* around Lake Lygnern, SW Sweden.] – *Svensk Bot. Tidskr.* 101: 351–355. Uppsala. ISSN 0039-646X.

The two species of *Circaea* occurring around Lake Lygnern are presented and all known localities listed.

Jan Kuylenstierna är medförfattare till Hallandsfloran och inventeringsansvarig för Kungsbackadelen. Han är med i styrelserna för Hallands botaniska förening och Kungsbacka naturskyddsförening.

Jan studerar och inventerar speciellt floran kring sjön Lygnern, leder exkursioner och inventerar rikkärr i Halland.

Adress: Cypressvägen 7, 430 33 Fjärås
 E-post: jan.kuylenstierna@telia.com